

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

Серія «Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій».
Вип. 2

**УКРАЇНСЬКЕ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
та
СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ
ДИСЦИПЛІНИ НА ПОРОЗІ
XXI ст.**

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 85-ЛІТТЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА
(13-14 грудня 2011 р., м. Львів)**

Ярослав ФЕДОРУК
(Київ)

МЕМУАРИСТИКА ЯК ДОПОМІЖНА ДИСЦИПЛІНА: ДО ПРОБЛЕМИ ВИДАННЯ СПОГАДІВ ПРО ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА

Мемуаристика як різновид документальної літератури належить до категорії тих жанрів, які виходять далеко за межі суто історичного профілю, охоплюючи й багато інших гуманітарних наук: літературознавство, філологію, мистецтво, історію, культурологію в цілому та ін. У вузькому сенсі її зараховують також і до тих спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, які вивчають мемуари як історичні джерела за різними ознаками: їхня класифікація, вірогідність поданої інформації, її значення, репрезентативність тощо¹. «До жанру м[емуаристики] відносять авторські щоденники (записки, нотатки), власне спогади або мемуари, автобіографічні записи, літературно опрацьовані спогади, некрологи», – зазначає Ірина Войцехівська, одна з найвідоміших сьогодні дослідниць у цій галузі².

У теперішньому нарисі автор не ставить перед собою завдання проаналізувати всі види мемуарної літератури. Найбільше, чого б хотілося тут досягнути, – це ще раз наголосити на крайній потребі підготовки до друку великого збірника спогадів (можливо, навіть у кількох томах) про Ярослава Дашкевича. До цього видання мали б увійти мемуарні матеріали якомога ширшого кола людей, котрі оточували Ярослава Романовича на різних етапах його життя, були близькими до нього, знали з ним або просто зустрічалися, навіть випадково.

Не варто, мабуть, спеціально зупинятися на тому, наскільки важливою є мемуарна література не лише як історичне джерело, а й насамперед як засіб виховання суспільства загалом. Спогади політичних, наукових або культурних діячів виховували цілі покоління українських інтелігентів, а інколи й найрізноманітніші суспільні верстви. Навіть важко собі уявити, наскільки бідною й обмеженою була б наша література без подібних взірців мемуаристики.

¹ Див.: Ясь О. В. Мемуаристика // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6: Ла-Мі. – С. 608; Мемуаристика // Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие / Ред. В. А. За-млинский, М. Ф. Дмитриенко. – Киев, 1992. – С. 190.

² Войцехівська І. Мемуаристика // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник: Навч. по-сібник для студ. вищих навч. закл. – Київ, 2008. – С. 359.

I

Для людини, яка багато років на аматорському рівні цікавиться мемуарною літературою – творами від простих селян, представників сільських священничих родин або вчителів³ до високих політиків⁴, – неможливо, мабуть, охарактеризувати всі різновиди такого жанру. Тому наведемо тут лише ті видання, які значною мірою сформували світогляд автора цих рядків, розвивали його й духовно збагачували.

Передовсім йдеться про спогади з ділянки української літератури або мистецтва. Найважливішими з них є, безперечно, щоденники Тараса Шевченка та Олександра Довженка⁵, які за своїм впливом на українське суспільство не мають аналогів у національній мемуаристиці.

Потужним виховним чинником для кількох поколінь українців у ХХ–ХХІ ст. став також документальний твір Юрія Городянина-Лісовського (більше знаного під псевдонімом Горліса-Горського) про боротьбу з більшовиками на Черкащині у 1920-ті рр.⁶

Розвиток літературного процесу в 20-х рр. ХХ ст. та участь письменників у революційних подіях 1917-1921 рр. майстерним пером відображено в мемуарах Володимира Сосюра і Бориса Антоненка-Давидовича⁷. Художник Микола Бутович описав, з властивим йому соковитим полтавським гумором, свою службу в царській армії в роки Першої світової війни, а потім – після полону й Лютневої революції 1917 р. – формування Сірої дивізії та бойові дії проти більшовиків в Армії УНР⁸.

Щирим синівським словом вражає нас книга Богдана Рильського про його батька Максима Тадейовича, одного з найвизначніших і найталановитіших українських поетів⁹. З таким самим теплом Ярина Голуб здійснила видання споминів про свого батька Бориса Антоненка-Давидовича, який майже двадцять довгих

³ Кузьмич-Головінська М. Зарваниця: Листки споминів. – Тернопіль, 2000; Плитка-Горивіт П. Мила книжечка...: (З наймолодших років моїх) / Упоряд. О. Зеленчук-Рибарук. – Криворівня, 2005; Гусак Л. Сповідь приреченого. – Київ, 2006; Лисивець А. Спомини: Великий голод. Велика війна / Упоряд. Н. Рябчук. – Київ, 2008; [Луценко Г.] Прощання з селом: Записки Геннадія Луценка / Упоряд. В. Кравченко. – Київ, 2009.

⁴ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; Філадельфія, 1995; Отт-Скоропадська О. Остання з роду Скоропадських / Пер. з нім. Г. Сварник. – Львів, 2004.

⁵ Шевченко Т. Автобіографія. Дневник. – Київ, 1988; Довженко О. Зачарована Десна: (Кіноповість); Україна в огні: (Кіноповість); Щоденник: (1941-1956). – Київ, 1995. – С. 173-549.

⁶ Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: Документальний роман. – 11-те вид. – Київ; Дрогобич, 2009.

⁷ Сосюра В. Третя рота / Упоряд. С. А. Гальченко, В. В. Сосюра. – Київ, 1988; Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. – Київ, 1999. – Т. 2. – С. 421-598; Його ж. На шляхах і роздоріжжях: Спогади. Невідомі твори / Упоряд. Б. Тимошенко. – Київ, 1999. – С. 16-226.

⁸ Спогади надруковано в додатках до книги: Федорук О. Микола Бутович: Життя і творчість. – Київ; Нью-Йорк, 2002. – С. 348-397.

⁹ Рильський Б. Мандрівка в молодість батька. – Київ, 2004.

років провів у поневіряннях по тюрмах, таборах і на засланні¹⁰. Ярослав Гриневич розповів про життя матері, української письменниці Катрі Гриневичевої¹¹. До цієї ж категорії належать і скромні нариси Олексія Зарецького про його батьків – художників, громадських діячів Аллу Горську та Віктора Зарецького¹².

Безцінним скарбом української літературної мемуаристики є ошатний двотомник спогадів Юрія Шевельова, виданий великим шанувальником культурницького руху в Харкові Мар'яном Коцем¹³. Ще одна книга про харківське середовище літераторів вийшла з-під пера Наталії Дукиної – доньки письменника Миколи Дукина, арештованого в 1938 р.¹⁴ Помітне місце посідає тут і двотомник спогадів Докії Гуменної, написаний живою колоритною мовою, багатою на метафоричність, несподівані порівняння, із цікавим змістом про письменницьке буття в Києві та Харкові у 1920–1930-х рр. Перед нами вимальовуються творчі й життєві портрети «найяскравішої, – за висловом авторки, – постаті в київському колективі письменників» Григорія Косинки, дивакуватого Сосюри, до відрази «казьонного» Корнійчука, меланхолійного (після самогубства Хвильового) та іронічного Євгена Плужника, а також Дмитра Загули, Миколи Зерова, Леоніда Смілянського, Дмитра Фальківського, ще кількох десятків інших непересічних фігур, у т. ч. цілого грона письменників з київського будинку «Роліту»¹⁵.

У творі Остапа Тарнавського вишуканим літературним стилем зображено творчі будні українських прозаїків, поетів, а подекуди й художників і театральних діячів Львова кінця 30-х – першої половини 40-х рр. ХХ ст.¹⁶ Особливо майстерними є спогади Григорія Костюка про культурне й літературне життя Києва та інших міст, зокрема й у період німецької окупації¹⁷. Вони читаються одним подихом, як, зрештою, і щоденник Аркадія Любченка за ті самі роки¹⁸. Нотатки Любченка, до речі, – це той випадок, коли щоденник сміливо можна трактувати як літературний мемуарний твір з художніми описами всього того, що відбувалося довкола автора. Тематично продовжують цей наратив про українську літературу мемуари Уласа

¹⁰ Голуб Я. Мій батько – Борис Антоненко-Давидович: Спогади. – 2-ге вид. – Полтава, 1995.

¹¹ Гриневич Я. Катря Гриневичева: Біографічний нарис. – Торонто, 1968.

¹² Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння: Листи, нариси, спогади, статті / Упоряд. О. Зарецького. – Київ, 2009.

¹³ Шевельов Ю. (Шерех Юрій). Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 1: В Україні; Т. 2: В Європі.

¹⁴ Дукина Н. На добрий спомин...: Повість про батька: (Видання журналу «Березіль»). – Харків, 2002.

¹⁵ Гуменна Д. Дар Евдотеї: Іспит пам'яті. – Київ, 2004. – Т. 1: Київські кручі; Т. 2: Жар і крига. Про життя письменників у будинку «Роліту» в різні часи, починаючи від його заселення мешканцями наприкінці 1934 р., див. захопливе дослідження: Цалик С., Селігей П. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. – 2-ге вид. – Київ, 2011.

¹⁶ Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944: Спомини. – Львів, 1995.

¹⁷ Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади: У 2 кн. – Київ, 2008. – Кн. 1-2.

¹⁸ Щоденник Аркадія Любченка: 2/ХІ-41 р. – 21/ІІ-45 р. / Упоряд. Ю. Луцький. – Львів; Нью-Йорк, 1999.

Самчука. Його книга присвячена організації письменницького руху в таборах для переміщених осіб у Німеччині від осені 1945 р. до осені 1948 р. Маючи звичку постійно вести щоденникові записи, Самчук побудував свій твір за строгим хронологічним принципом, вміщуючи в текст листи літераторів до нього та інші документи¹⁹.

Літературознавець і письменник Іван Кошелівець, який також входив до когорти післявоєнних політичних емігрантів, відтворив у своїй книжці широке тло мистецької, архітектурної, музейної та іншої культури епохи середньовіччя й нового часу багатьох європейських країн²⁰. Перегорнувши останню сторінку цих споминів, читач ще довго залишатиметься під враженням від непересічної ерудиції автора, виявленої в яскравих оповідях про насичене подорожами життя.

Заторкуючи жанр мемуаристики в царині культурології, мовознавства, україністики загалом і в літературно-редакційній ділянці зокрема, необхідно назвати дві книжечки спогадів Володимира П'янова, відомого літературного критика, багатолітнього редактора в київських журналах і видавництві «Радянський письменник». Ці видання доносять до нас творчий дух українського письменства, що розвивалося в нелегких радянських умовах, починаючи з кінця 1940-х рр. і до наших днів. Перед нами постають, передані через особисте сприйняття автора, образи Олеса Гончара, Павла Тичини, Андрія Малишка, Василя Симоненка, Івана Дзюби, Василя Стуса, Миколи Вінграновського, Василя Голобородька та інших численних наших письменників і літературних критиків²¹. Не можна обійти увагою й добірки зворушливих нарисів про Олександра Рибалка, багатолітнього редактора часопису «Пам'ятки України» («Він мав мужність бути собою...»)²².

Одне з найвизначніших місць в українській мемуаристиці заслужено належить Надії Суровцовій. Окрім цікавих описів життєвих подій 1920–1930-х рр., сильні емоції в читача викликають детальні картини її ув'язнення й заслання²³. Таке ж сильне враження справляє надзвичайно скромна, майже в самвидавниському стилі видана невелика книжечка «жінки з легенди», як про неї часто говорять, Оксани Мешко – спогади, листи й документи²⁴. Тематику сталінських таборів розвиває також щоденник ув'язненого Остапа Вишні, ведений ним у 1934 р.²⁵

¹⁹ Самчук У. Плянета ДіПі: Нотатки й листи. – Вінніпег, 1979.

²⁰ Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе: Фрагменти спогадів та інше. – 2-ге вид., скороч. і доповн. – Київ, 1994.

²¹ П'янов В. Визначні, відомі й «та інші...»: Спогади. Есеї. Нариси. – Київ, 2002; Його ж. Ламані-переламані і... щасливі: Спогади. Есеї. Нариси. – Київ, 2005.

²² Правдиве українське серце. Олександр Рибалко: [1950-2009] / Упоряд. І. Гирич, К. Рибалко. – Київ, 2010. – С. 641-776.

²³ Суровцова Н. Спогади. – Київ, 1996.

²⁴ Мешко О. Між смертю і життям. – Київ, 1991. Див. також: Бойко Л. З когорти одержимих: Життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літературному процесі ХХ століття. – 2-ге вид. – Київ, 2004. – С. 473.

²⁵ Вишня О. Чиб'ю. 1934 // Його ж. Твори: У 4 т. – Київ, 1989. – Т. 4. – С. 326-356; Його ж. «Думи мої, думи...»: Щоденникові записи: [1948-1955] // Там само. – С. 437-478. Табірний щоденник 1934 р. опубліковано паралельно в журналі «Київ» (Київ, 1989. – № 12. – С. 107-124).

Силою нескореного духу пронизані спогади Йосифа Сліпого – маловідомий сьогодні машинопис обсягом у двісті сторінок, написаний у монастирі оо. пасіоністів у Неттуно (Італія) в 1963-1964 рр. одразу після депортації українського патріарха з СРСР у лютому 1963 р. Дотепер цей твір використовувався в наукових працях українознавців рідко (зокрема, Богданом Боцюрківим у його монографії про Українську греко-католицьку церкву в роки підпілля²⁶). Добру половину цих мемуарів відведено багатолітнім поневірянням Йосифа Сліпого по в'язницях і каторжанських таборах, під час яких його наполегливо й цілком безнадійно схилили до зради, пропонуючи стати московським патріархом.

Свою участь у правозахисному русі 60–70-х рр. ХХ ст. та важкі часи перебування в психіатричних тюрмах Дніпропетровська, Ленінграда й Москви описали Леонід Плющ і Петро Григоренко²⁷. У цій групі мемуаристики особливо потрібно виділити також скромні, але сильні за своїм змістовим наповненням «Окрайці думок» Василя Симоненка і таборовий щоденник Василя Стуса, їхні роздуми не лише про літературу, а й про людське життя взагалі²⁸. З такого самого мережива зітканий і збірник творів Валерія Марченка, з його листами та спогадами про нього²⁹.

Чимало автобіографічних моментів зафіксовано в літературно-критичних статтях Євгена Сверстюка, зібраних у двох книжках³⁰. Найновіше видання мемуарів представників цього покоління – це щоденники, спогади й окремі нариси Ірини Жиленко, що охоплюють період від 1960-х рр. до початку ХХІ ст.³¹

На поєднанні двох категорій – високої проби наукового літературознавства та мужньої, безкомпромісної життєвої національної позиції – ґрунтується збірник споминів про Івана Світличного. У цій книзі подано мемуарні нариси його родини та друзів, з яких перед нами постає образ доброї й щирої людини, довкола якої гуртувалося літературне і громадське життя кінця 1950-х – початку 1990-х рр. Не випадково збірник вийшов під титулом «Доброокий» – так Світличного називав Василь Стус, про що нагадала читачам Михайлина Коцюбинська у своєму нарисі³².

²⁶ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950). – Львів, 2005. – С. 23, 219, 222. У 2005 р., коли було перекладено цю книжку українською мовою, в одній з приміток редакція запевняла читачів, що Інститут історії Церкви при УКУ «...працює над підготовкою “Споминів” до друку» (с. 219). Однак і сьогодні громадськість ще не має змоги користуватися цією важливою пам'яткою української мемуаристики.

²⁷ Плющ Л. Вибране. У карнавалі історії: Свідчення. – Київ, 2002; Григоренко П. Г. Спогади / Пер. з рос. – Київ, 2007. Перше українське (ще прижиттєве) видання в перекладі з російської Дмитра Кислиці див.: Григоренко П. Спогади. – Детройт, 1984.

²⁸ Симоненко В. Вибрані твори / Упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – Київ, 2010. – С. 541-548; Стус В. З таборового зошита // Його ж. Твори: У 4 т., 6 кн. – Львів, 1994. – Т. 4 / Упоряд. М. Гончарук, С. Гальченко. – С. 485-502.

²⁹ Марченко В. Листи до матері з неволі / Упоряд. Н. М. Смужаниця (Марченко). – Київ, 1994.

³⁰ Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ, 1993; Його ж. На святі надій: Вибране. – Київ, 1999.

³¹ Жиленко І. Ното feriens: Спогади. – Київ, 2011.

³² Доброокий: Спогади про Івана Світличного / Упоряд. Л. Світлична, Н. Світлична. – Київ, 1998.

Велике значення має також подібне видання спогадів про життя і творчість «батька» шістдесятництва Бориса Антоненка-Давидовича, який щойно в 1957 р. повернувся до Києва після ув'язнення. Не даремно в 1960-х рр. кагебісти іменували молоде покоління дисидентів «виводком Антоненка-Давидовича»³³. До цієї книжки, як і до згаданого томика про Світличного, ввійшли спомини друзів, родичів і звичайних (навіть випадкових) знайомих³⁴. Окрім цього видання, тюремне життя Антоненка-Давидовича середини 1940-х рр. і зустрічі в Києві у 1970-х рр. зворушливо описані в мемуарах його товариша по ГУЛАГу, письменника молодшої на той час генерації Олександра Хахулі³⁵.

Науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Олег Голько детально відтворив події зі свого дитинства – депортацію його родини разом з цілим селом у 1950 р. з Львівщини до Іркутської області. Автор доніс до читача атмосферу цього радянського злочину й особисті незабутні на все життя враження про виснажливий етап на Сибір у вагонах – «скотовозах», якого не витримували, вмираючи, діти й люди похилого віку³⁶.

У книжці Лариси Крушельницької на прикладі однієї родини показано долю всієї галицької й наддніпрянської інтелігенції в нашій історії 1930-х рр.³⁷ У цьому сенсі цікавими є і спогади Юрія Луцького, сина поета-молодомузівця Остапа Луцького й Оріси (Ірини) з роду Смаль-Стоцьких³⁸. Багатогранна за змістом також книжка ще однієї представниці славного українського роду – Михайлини Коцюбинської. Тут і вишукані нариси про родину авторки через сприйняття її дитячими очима, і літературне або дисидентське середовище 60–80-х рр. ХХ ст., і цілий жмуток образків до історії Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України у складний радянський період, і багато чого іншого³⁹. Філософських, глибоких і особистісних роздумів сповнені літературні портрети, шкіци й есеї Андрія Содомори про своїх друзів та викладачів з університету, співробітників архіву, інтелектуального середовища Львова в цілому⁴⁰.

³³ Бойко Л. З когорти одержимих // Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. – Київ, 1999. – Т. 1. – С. 42. Див. також: Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ, 1993. – С. 223-224.

³⁴ Багаття: Борис Антоненко-Давидович очима сучасників / Упоряд. Б. Тимошенко. – Київ, 1999.

³⁵ Хахуля О. Борис Антоненко-Давидович у пазурях чекістів: Спогади / Передм., пер. з рос. Д. Чуба. – Мельбурн, 1987.

³⁶ Голько О. Свідки Єгови – сибірський маршрут: Добірка розповідей та архівних документів, зібраних вченим-архівістом, живим свідком описаних подій. – Львів, 2002. – С. 19-22.

³⁷ Крушельницька Л. Рубали ліс...: (Спогади галичанки). – Львів; Нью-Йорк, 2001.

³⁸ Луцький Ю. На перехресті. – Луцьк, 1999; Його ж. На сторожі: Друга частина споминів Юрія Луцького. – Київ, 2000.

³⁹ Коцюбинська М. Книга споминів. – Київ, 2006.

⁴⁰ Содомора А. Лініями долі: Літературні портрети. – Львів, 2003; Його ж. Сльози речей: Новели, образки, медитації. – Львів, 2010.

Подібна література – це надзвичайне надбання нашої духовної культури, вона є тією твердою, непохитною основою, на якій виховується, загартовується й живе наш народ.

В історичній мемуаристиці провідні позиції посідають Михайло Грушевський і Дмитро Дорошенко⁴¹. Їхні твори, в яких йдеться здебільшого про політичну діяльність під час революції 1917-1921 рр., є цінними джерелами до вивчення тієї епохи. Важливі в цьому контексті й об'ємні щоденники М. Грушевського. Попри докладні гімназійні нотатки, у щоденнику за перше десятиліття ХХ ст. домінують уривкові записи «для себе», що їх історик планував, мабуть, використати в майбутньому для написання спогадів. Сьогодні ця пам'ятка готується до друку окремою книгою й водночас публікується частинами в різних часописах⁴².

Детальні розповіді про своє життя залишили нам Микола Василенко та його дружина Наталія Полонська-Василенко⁴³. 1952 року в Українській вільній академії наук у Нью-Йорку вийшов мемуарний збірник, присвячений Дмитрові Дорошенку, де по «свіжих слідах» було зафіксовано головні риси характеру цієї непересічної для історичної науки людини – його велику доброту, професійність, ерудицію як науковця й викладача тощо. Ще один збірник зі споминами цього історика та про нього побачив світ 2001 р. заходами Українського історичного товариства⁴⁴. Володимир Кубійович описав свій шлях від самого дитинства, з особливою докладністю змалювавши наукову діяльність у період німецької окупації та на еміграції⁴⁵. Інший учений – з тієї генерації дослідників, котрі почали формуватися ще до війни, – Олександр Домбровський, опублікував цінні мемуари, в яких детально висвітлено цілу епоху розвитку української історичної науки⁴⁶.

⁴¹ «Спомини» М. Грушевського друкувалися в кінці 1980-х рр. у серії номерів часопису «Київ» (Київ, 1988. – № 9-12; 1989. – № 8-11). Див. також: *Магунь М.* Фрагмент споминів Михайла Грушевського 1934 р. // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 2002. – Ч. 1-4 (152-155). – С. 128-153; *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле: (1901-1914 роки). – Київ, 2007; *Його ж.* Мої спомини про недавнє минуле: (1914-1920 роки). – Київ, 2007.

⁴² *Грушевський М. С.* Щоденник: (1888-1894) / Упоряд. Л. Зашкільняк. – Київ, 1997; *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 2002. – Ч. 1-4 (152-155). – С. 96-127; *Грушевський М.* Щоденник: [1904-1905] / Упоряд. І. Гирич, О. Тодійчук // Там само. – 2006/2007. – Ч. 4 (172) / 1-2 (173-174). – С. 15-74; *Гирич І., Тодійчук О.* Михайло Грушевський. Щоденник: (Фрагменти) // Франкознавчі студії: Зб. наук. праць. – Дрогобич, 2007. – Вип. 4. – С. 643-674; *Їх же.* Іван Франко на сторінках щоденника Михайла Грушевського 1904-1910 рр. // Неопалима купина. – Київ, 2007. – Ч. 1-2. – С. 124-144.

⁴³ *Василенко М. П.* Вибрані твори: У 3 т. – Київ, 2008. – Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упоряд. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, А. Ю. Іванова та ін.; *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Упоряд., вступ. ст., імен. покажч. В. Шевчука. – Київ, 2011.

⁴⁴ Див.: Науковий збірник. УВАН у США. – Нью-Йорк, 1952. – Вип. 1: Світлій пам'яті Першого Президента Української вільної Академії Наук Дмитра Івановича Дорошенка; Український історик: Журнал Українського історичного товариства. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Торонто; Париж, 2001. – № 1-4: У п'ятдесятиліття роковин смерті Дмитра Дорошенка (1882-1951).

⁴⁵ *Кубійович В.* Мені 85. – Мюнхен, 1985.

⁴⁶ *Домбровський О.* Спомини. – Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009.

Майстром мемуарного жанру був також Іван Крип'якевич. Окрім власних спогадів і несистематичних щоденникових нотаток⁴⁷, на схилі життя він знаходив час, аби вести т. зв. «Словник моїх знайомих». Це акуратно списані зігнуті навпіл аркуші паперу з відомостями про тих людей, з якими зустрічався вчений, та їхніми характеристиками⁴⁸. У 2001 р. з'явилася друком добірка з майже сорока мемуарних статей про Івана Петровича і його родину⁴⁹.

Федір Шевченко, Олена Компан, Олена Апанович, Іван Бутич – це історики приблизно одного покоління, які своєю науковою працею та громадянською позицією ще за життя заслужили добре слово й повагу в суспільстві (дуже показовий факт: коли автора цих рядків знайомили з Іваном Лукичем (у жовтні 1993 р. у Седневі), то представили відомого науковця як «совість української археографії»). Збірники зі спогадами про цих учених, а також щоденникові записи самого Ф. Шевченка сьогодні є вагомим внеском у розвиток української мемуаристики⁵⁰. У цьому сенсі значуще й видання, в якому вміщено інтерв'ю з Ярославом Ісаєвичем – матеріал, багатий на цінну інформацію з історії науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а також на біографічні відомості про цього видатного історика⁵¹.

Із найсучасніших едіцій аналізованого різновиду мемуаристики варто відзначити книгу Сергія Білоконя⁵². У цьому творі автор заторкує багато першочергових проблем бібліотекознавства, архівістики, культурології. З усім своїм магнетизмом розкривається перед нами інтелектуальне середовище Києва 1960–1980-х рр.

⁴⁷ Крип'якевич І. Спогади: (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. – С. 75-140; *Заболотна І.* Роки німецької окупації на Західній Україні за спогадами Івана Крип'якевича // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 389-410; *Її ж.* Гімназійний щоденник Івана Крип'якевича: (1903-1904) // Там само. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 433-488; *Її ж.* Спогади Івана Крип'якевича // Там само. – 2010. – Вип. 15. – С. 476-497.

⁴⁸ Див.: Архів Івана Крип'якевича: Інвентарний опис / Упоряд. Я. Федорук. – Львів, 2005. – С. 147-148. Сьогодні ці нотатки зберігаються у фонді І. Крип'якевича у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (папка № 287).

⁴⁹ Спогади про родину Крип'якевичів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. – С. 555-712.

⁵⁰ Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів: [Про Олену Апанович]. – Київ, 2000. – Ч. 4. – Ч. 1. – С. 13-79; «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. – Київ, 2007. – Т. 1: Джерела. – С. 133-242, 561-645; Історик Олена Компан: Матеріали до біографії. – Київ, 2007. – С. 422-524; Іван Бутич у спогадах // Пам'ятки України. – Київ, 2008. – № 3. – С. 123-138 (спогади Марії Бутич, Івана Глизя, Володимира Ленченка, Ярослава Федорука та Ігоря Тесленка). Сьогодні збережено й розшифровано плівки також зі спогадами, що ними ділилися доповідачі на меморіальному вечорі Івана Бутича, що відбувся в Музеї гетьманства у Києві 7 травня 2008 р.

⁵¹ Я на сповіді сказав би: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ярославом Ісаєвичем: Документи / Перем., упоряд. Ю. Д. Зайцева. – Львів, 2011.

⁵² Білокінь С. На зламах епох: Спогади історика. – Біла Церква, 2005.

Неможливо не згадати, звісно, і видання, яким особливо пишався й дорожив сам Ярослав Дашкевич. Мовиться про збірник споминів Олени Степанів та Романа Дашкевича, а також мемуарних нарисів про них, підготовлений 2009 р. до друку у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Інституті національної пам'яті у Львові⁵³.

Цей перелік, безперечно, далеко не вичерпний – читач міг би додати до нього ще принаймні кількадесят видань мемуарного характеру, авторами та героями яких стали першорядні в політичній або національно-культурній історії діячі. «Спогади, листи, щоденники – кожен із цих проявів художньої документалістики має свою специфіку, але разом усі вони становлять напрочуд змістовний і своєрідний інформаційно-психологічний феномен на непевній і рухомій межі між сьогодні й учора, між живим і неживим, між пам'яттю і історією, між документом і сповіддю», – писала Михайлина Коцюбинська, передаючи нам глибину власних роздумів про такий унікальний жанр, яким є мемуарна література⁵⁴.

Усе досі сказане підводить нас до очевидного висновку: в цьому списку вкрай бракує фундаментального збірника зі спогадами про Ярослава Романовича. Таке видання, присвячене цій багатогранній постаті – обдарованому науковцю, умілому організаторові науки, культурному, громадському діячеві та просто непересічній, неординарній людині, без сумніву, збагатило б найкращі скарби української мемуаристики.

II

Тією специфічною рисою, що надає мемуарам особливо виразної характеристики, є елемент несподіванки. Описуючи з відстані часу різні події зі свого життя, автори часто згадують про свої зустрічі з людьми, яких читач зовсім не сподівався зустріти в самому тексті.

Ось, наприклад, Лариса Крушельницька в дев'ятилітньому віці у Космачі ріже дрова з уже видатним на той час митцем Миколою Бутовичем (світлина)⁵⁵.

Остап Тарнавський біжить до шинку на розі Клепарівської та Янівської вулиць у Львові, який на початку 1940-х рр. орендував Юрій Горліс-Горський, аби познайомитися з уславленим письменником і мемуаристом⁵⁶. Той факт, що літератор був орендарем вказаного закладу під час німецької окупації, до речі, невідомий дослідникам його біографії⁵⁷.

⁵³ Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009.

⁵⁴ Коцюбинська М. Книга споминів. – С. 107.

⁵⁵ Крушельницька Л. Рубали ліс... – Іл. до част. II і III. – Світл. № 6.

⁵⁶ Тарнавський О. Літературний Львів, 1939-1944: Спомини. – С. 120-121.

⁵⁷ Див., наприклад, передмову Романа Ковалю до книжки: Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. – С. 4-20.

Гортаючи сторінки спогадів інженера-будівельника Василя Проходи – колишнього підполковника Армії УНР, активіста кількох громадських організацій у Чехії міжвоєнної доби, випускника Української господарської академії в Подєбрадах, – ми натрапляємо на інформацію про долю українських культурних діячів у Празі, котрі в 1940-х рр. опинилися разом з В. Проходою в тюрмах Харкова й Києва, – О. Безпалкова*, професорів М. Добриловського, М. Славинського**, В. Садовського та ін.⁵⁸

Про подружжя Калинців багато цікавого дізнаємося зі споминів Леоніда Плюща. Цілком несподіваною є оцінка їхньої творчості: «...Ірина Стасів-Калинець... мене так тоді заворожила своєю поемою (написана в 1960-х рр. про масові розстріли українців у 1941 р., коли зі Львова відступали радянські війська. – Я. Ф.), що я майже не почув, не зрозумів величі поезії Ігоря Калинця»⁵⁹.

В іншій книжці вчитуємося в розповідь Івана Папаніна, яка випадково дійшла до нас зі спогадів Олега Голька, про те, що радянський полярник на вимогу НКВС складав карти глибоких западин дна північних морів. Навіщо НКВС потрібні були такі карти, він зрозумів лише тоді, коли перед його дрейфуючою крижиною з гідрометеостанцією (це було в 1937-1938 рр.) пройшла баржа з конвоем на палубі та людьми, які були приречені на затоплення. Баржа не могла затонути, оскільки вмерзлася в кригу, і тому її ще довго носило по Північному Льодовитому океану⁶⁰.

Таких прикладів можна наводити безліч. Мемуарні твори, отже, стають свідченнями, які в шаленому калейдоскопі подій, доносять до нас відомості їхніх авторів про численні зустрічі з багатьма непересічними людьми. Нерідко при цьому подаються й глибші роздуми про суспільство в цілому, аналіз пережитої епохи (як-от у книжці Петра Григоренка) тощо.

Незабутнім для мене є день, коли Ярослав Романович чи не єдиний раз (принаймні на моїй пам'яті) публічно розповідав про тих, з ким мав сумну нагоду познайомитися під час свого ув'язнення. Сталося це 30 березня 2000 р., на захисті докторської Сергія Білоконя, в якій досліджувалися політичні репресії сталінського режиму 1930-х рр. Тоді Я. Дашкевич емоційно опонував тим членам ради, котрі несправедливо хотіли той захист провалити. Ось як цей епізод зафіксовано в протоколі засідання: «...в 1950 р. я не займався історією, але це було 13 чи 14, чи 15 років після Великого Терору, і я зустрічав тих людей, які пройшли це, починаючи

* Був вивезений до Сибіру й помер у Новосибірську.

** Загинув у Києві.

⁵⁸ Прохода В. Записки непокірливого. – Київ, 1996. – Ч. 3. – С. 195.

⁵⁹ Плющ Л. Вибране. У карнавалі історії: Свідчення. – С. 301.

⁶⁰ Голько О. Свідки Єгови – сибірський маршрут... – С. 25-26. Щоправда, можна засумніватися в тому, що Папанін не здогадувався, навіщо НКВС потрібні були такі карти. Адже сам він був свого часу нерядовим чекістом, працюючи на початку 1920-х рр. комендантом Кримської ЧК. Які злочини творилися тоді в чекістських підвалах, докладно описано, зокрема, у згаданому мемуарному романі Юрія Горліса-Горського, який усе це особисто пережив під час ув'язнення, звідки йому вдалося врятуватися втечею.

від секретаря ВЦІКу України Бутенка, від брата Бухаріна, від жінки Ягоди і так далі, і так далі»⁶¹.

Роки ув'язнення Ярослав Дашкевич згадував лише в кількох публікаціях – мемуарних нарисах про свою матір Олену Степанів або про власні зацікавлення сходознавством, зокрема вірменістикою, що розвинулися в таборах під впливом різних зустрічей з такими самими політв'язнями⁶². Декілька скупих слів на цю тему знаходимо також і в його наукових статтях, коротких мемуарних шкіцах або некрологах⁶³. Так, нині знаємо, що, перебуваючи в таборі у Спаську 1956 р., один з активних учасників Кенгірського повстання Анатолій Кострицький, який відбував там частину покарання, показував Ярославу Романовичу тексти звинувачувального вироку. Копії, що їх тоді зробив учений, збереглися в нього до 1990-х рр., він опублікував їх 1993 р. в статті «Кенгірське повстання 16 травня – 26 червня 1954 р.»⁶⁴.

В інших своїх виступах історик час від часу робив екскурси у власне минуле або в минуле своєї родини. Не забути його слово на 80-літньому ювілеї Павла Степановича Соханя, що святкувався в актовому залі на четвертому поверсі Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України на вул. Трьохсвятительській, 4 (поверхом вище розташовується наш Інститут). Ярослав Романович з притиском говорив, наскільки дорогою є для нього ця будівля на Трьохсвятительській, яка в роки революції належала до Михайлівського Золотоверхого монастиря (готельні монастирські приміщення). Річ у тім, що навесні 1918 р. на території обителі під самою церквою стояли гармати 1-ї артилерії Січових Стрільців, якою командував Роман Дашкевич (у його спогадах дійсно натрапляємо на такі свідчення⁶⁵). Самі ж гарматники, а з ними й Р. Дашкевич, жили в келіях ченців біля дзвіниці. Почувши все це вперше, причому з уст схвильованого Ярослава Романовича, автор цієї публікації тільки тоді відчув, наскільки інакше від усіх своїх співробітників сприймав наш керівник свою працю в Інституті: життєві стежки батька, з усіма його буремними думками, надіями і боротьбою за Україну, через 80 років перетнулися з життєвими стежками сина, уже в незалежній державі (Інститут археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України було переведено на вул. Трьохсвятительську з вул. Пугачова на початку 1997 р.).

⁶¹ Білокінь С. Ярослав Дашкевич: шлях у науці // Лицар Духу: Меморіальний зб., присвяч. професору Ярославові Дашкевичу. – Львів, 2011. – С. 51.

⁶² Дашкевич Я. Олена Степанів та її «Сучасний Львів» // Степанів О. Сучасний Львів: Путівник. – Вид. стереотип. – Львів, 1992. – С. 125-137; Дашкевич Я. Замість передмови // Його ж. Вірменія і Україна: [Зб. ст. і рец.] / Упоряд. Г. Сварник, Я. Федорук. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 6-8.

⁶³ Див., наприклад, мемуарні нотатки вченого про Надію Суровцову, Мирослава Панчука, Юрія Шухевича, Людмилу Шереметьєву-Дашкевич та ін.: Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів, 2007. – С. 555-564, 732-734, 745-747, 750-751.

⁶⁴ Україна в минулому. – Київ; Львів, 1993. – Вип. 3. – С. 114-133.

⁶⁵ Дашкевич Р. Мої Великодні свята: (Спомини з молодих літ) // Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009. – С. 289.

Перечитуючи статті вченого, в яких він ділився своїми згадками про події минулих днів, можна відразу пізнати, що цей автор був майстром короткого мемуарного жанру. Особисто мені довелося в цьому переконатися, коли на початку 1990-х рр. Я. Дашкевич подавав до друку в «Україні в минулому» машинописи своїх споминів про Володимира Пашута, Віктора Філоненка та ін.

– В яку рубрику їх помістити? – питаю. – Чи, може, завести для спогадів якусь нову?

– А хіба спогади – це не джерела? – відповідає Ярослав Романович.

– Та джерела, – кажу, – але ж вони потребують більшої критичності, ніж документи.

– Але не більшої, ніж літописи, хроніки чи інші наративні матеріали, – завершив незаперечним аргументом цю дискусію історик. Тож тексти такого типу в «Україні в минулому» ми друкували в рубриці «Джерела».

У контексті сказаного зауважмо, що до найдавніших взірців української мемуаристики відносять твори ще з XI–XII ст.: спогад, який приписують Несторові-літописцю, про перенесення мощей св. Феодосія Печерського, опис подорожі ігумена Даниїла Паломника в Палестину й автобіографію князя Володимира Мономаха, вміщену в одній із частин його «Повчання»⁶⁶.

Зупинимось докладніше на матеріалі Я. Дашкевича про В. Пашута – тексті, який заново відкрив для мене цього історика, показавши його в зовсім іншій площині, ніж сприймався він досі через призму емоційно нейтрального наративу монографій і статей. Задум зафіксувати свої спомини про цього науковця в Ярослава Романовича виник не спонтанно чи раптово – публікація стала результатом десяти років роздумів ученого на цю тему. Ще 8 червня 1984 р. в одному з листів до Івана-Павла Химки він писав: «...я завтра знову їду туди (в Москву. – Я. Ф.), щоб взяти участь в наукових читаннях, присвячених пам'яті В. Т. Пашута. Ця конференція буде в Інституті історії СРСР Академії наук, і я, можливо, виступатиму з спогадами про нього»⁶⁷.

Багато людей могли б, напевно, підтвердити спостереження про те, що Я. Дашкевич був твердо переконаний у необхідності описати сучасний момент. Він наголошував, що наше сьогодення з роками стане історією, яке хтось досліджуватиме. А тому потрібно не тільки писати статті про історичне минуле, а й творити джерела для майбутнього.

І ще одне дуже важливе спостереження: у мемуарних текстах учений не стримував своїх емоцій, хоча в наукових публікаціях інших жанрів намагався їх не виявляти. Для прикладу, спомини учасників згаданого вже Кенгірського повстання 1954 р. він називав такими, що «написані кров'ю серця»⁶⁸.

⁶⁶ Ясь О. Мемуари // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6: Ла-Мі. – С. 605.

⁶⁷ Цифрова копія листа зберігається в Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича (м. Львів).

⁶⁸ Дашкевич Я. Кенгірське повстання 16 травня – 26 червня 1954 р. // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1993. – Вип. 3. – С. 114.

Ба навіть більше, у мемуарному жанрі щодо персоналій історик не соромився публічно виплескувати з глибин своєї душі по-справжньому сильні почуття. Вчитаймося, зокрема, в такі його слова про Петра-Богдана Крип'якевича (10.II.1923–2.XII.1980), одного з найближчих друзів Ярослава Дашкевича: «Залишається в пам'яті кілька немов фотографічних кадрів: ...Похорон, на якому я не виступав, бо сльози дусили горло»⁶⁹. Цей спогад був виголошений на хімічному факультеті Львівського університету 20 березня 1998 р., під час відзначення 75-ліття від народження П.-Б. Крип'якевича. Психологізм подібних реплік настільки потужний, що мимоволі стає головним лейтмотивом цілого твору, навстіж відкриваючи автора для слухачів і читачів. Ярослав Романович відкривався перед нами в мемуарній літературі.

III

Проблема збору спогадів про Я. Дашкевича вже неодноразово порушувалася в суспільстві. Загалом можемо виділити три категорії таких ініціатив.

1. Матеріали про вченого почали виходити друком спонтанно й за різних нагод, найчастіше в передмовах або післямовах до монографій чи збірників листування. Костянтин Курилишин, скажімо, вмістив до своєї передмови цікавий мемуарний шкіц про знайомство з істориком і ті консультації, які науковець отримував під час своєї роботи⁷⁰. Ганна Кос оприлюднила особисті враження від спілкування з Ярославом Романовичем у післямові до публікації його листів⁷¹. Мемуарний характер має також вступне слово Івана Сварника про Я. Дашкевича як дослідника українського козацтва. Автор поєднує аналіз статей ученого з власними згадками про співпрацю з ним, починаючи ще з 1970-х рр.⁷² Ярослав Федорук написав спогади про ціле археографічне середовище, що гуртувалося довкола Ярослава Романовича в першій половині 1990-х рр.⁷³ У Черкасах вийшло відразу декілька мемуарних текстів про Я. Дашкевича та його участь у черкаських конференціях. Історики, які заледве кілька разів бачилися з ученим, описали свої враження від зустрічей з ним (Віталій Масненко, Юрій Михайлюк, Сергій Шамара).

До категорії мемуарних стихійних публікацій про цю видатну людину належать також деякі некрологи, що з'явилися друком у 2010 р. й містили окремі

⁶⁹ Дашкевич Я. Петро Богдан Крип'якевич: Канва спогадів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упоряд. Ф. Стеблій. – С. 698-699. Публікацію статті див. також: Петро Богдан Іванович Крип'якевич: Бібліогр. довідник / Уклад. Є. Гладисhevський, С. Пукас, Н. Ляковська та ін. – Львів; Івано-Франківськ, 2005. – С. 47-54.

⁷⁰ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації: (1939-1944 рр.): За матеріалами україномовної легальної преси. – Львів, 2010. – С. 9-10.

⁷¹ Кос Г. В пам'яті моїй... // «...пишу Тобі листа...» [Листи Ярослава Дашкевича до Анни Кос (123 листи за 1970-1984 рр.)]. – Львів, 2010. – С. 82-90.

⁷² Сварник І. Ярослав Дашкевич – дослідник історії козацтва // Національні інтереси. – Львів, 2010. – Вип. 28. – С. 5-10.

⁷³ Федорук Я. Археографія в «Парнасі» (1990-1995) // Пам'ятки України. – Київ, 2012. – № 1. – С. 36-45; № 2-3. – С. 52-63.

елементи жанру спогадів. Їхніми авторами стали Сергій Білокінь, Ігор Гирич, Андрій Гречило, Ігор Скочиляс⁷⁴ та ін.

Хронологічно остання в цій групі на сьогодні, вочевидь, добірка споминів про Ярослава Дашкевича в найновішому числі «України модерної»⁷⁵.

2. Своєрідною альтернативою стихійній едиції різних мемуарних сюжетів про вченого є організований збір спогадів, який з весни 2010 р. почала здійснювати Галина Сварник. Було розроблено текст запрошень, в якому описано ідею й важливість такого збірника, на підставі записників Ярослава Романовича сформовано списки його адресатів з України та з-поза її меж. Багатьом із них (зокрема в Росії – завдяки Арсенієві (Сагіту) Фаїзову) було розіслано ці запрошення. Така діяльність уже дала свої перші позитивні результати: зібрано кільканадцять спогадів – Галини Боровської, Марії Бутич, Тетяни Гошко, Нелі Дрогобич, Уляни Єдлінської, Миколи Жарких, Ярослава Ісаєвича (коротка нотатка), Олени Кіс-Федорук, Анатолія Русначенка, о. Юрія Мицика, Лілії Моравської, Юрія Сливки, Едварда Триярського та ін. У нашому Інституті також працюють над своїми мемуарними матеріалами Всеволод Наулко і Валерій Старков.

3. 25 лютого 2011 р. у Києві та Львові відбулися два меморіальні вечори до річниці з дня смерті Ярослава Дашкевича. Згідно із задумом, ці вечори мали перетворитися на зустрічі людей, які знали Ярослава Романовича і які зібралися, щоб поділитися своїми споминами. Організатори цих заходів намагалися створити теплу довірливу атмосферу, подібну до тієї, коли, збираючись у тісному колі за аналогічних обставин, родина і близькі друзі заглиблюються в дорогі серцю спогади. Передбачалося, що все це дасть суспільний поштовх для залучення ширшого кола людей до написання розповідей про Ярослава Романовича в їхньому житті. Результатом цілої акції мала стати книжка з матеріалами доповідачів. Сьогодні це видання, що побачило світ улітку 2011 р., є окрасою мемуаристики про Я. Дашкевича⁷⁶.

Немає потреби переповідати тут зміст книжки, кожна зі статей якої подана в ній з особливим теплом. Зосередимося лише на одному мемуарному сюжеті, досі майже невідомому, пов'язаному з участю історика в дисидентському та правозахисному русі у 1960–1970-х рр., про що згадується в публікаціях Юрія Шухевича, Ірини Калинець та ін.

⁷⁴ Статті С. Білоконя та І. Скочиляса див.: Український археографічний щорічник. – Київ, 2010. – Вип. 15. – С. 723-740; Гирич І. Пам'яті видатного українського історика Ярослава Дашкевича // Форум націй: Газета Конгресу національних громад України. – Київ, 2010. – № 2 (93). – С. 2; Гречило А. Ярослав Дашкевич і Українське геральдичне товариство // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 2010. – Ч. 50. – С. 2.

⁷⁵ Богачевська-Хом'як М. Маленька драма про Дашкевича у трьох діях // Україна модерна. – Львів, 2011. – № 18. – С. 329-336; Химка І.-П. Історія одної дружби: Спогад про Ярослава Романовича Дашкевича // Там само. – С. 337-341; Скочиляс І. Мій Учитель: штрихи до (не)академічного портрету // Там само. – С. 342-352; Грицак Я. Два Ярослави // Там само. – С. 353-364.

⁷⁶ Лицар Духу: Меморіальний зб., присвяч. професору Ярославу Дашкевичу / Упоряд. І. Гирич, А. Гречило, Н. Кіт та ін. – Львів, 2011.

У цій діяльності Ярослав Романович ніби весь час перебував у тіні своєї дружини Людмили Дмитрівни Шереметьєвої-Дашкевич, сумлінного конспіратора й видавця «Українського вісника». Однак нині мало хто знає, що саме Дашкевич був розпорядником Фонду Олександра Солженіцина для родин політв'язнів на Західній Україні. Тож дуже важливими для нас були б спогади, скажімо, однієї з найближчих подруг Людмили Дмитрівни – Галини Остапчук, яка була присутня в домі Дашкевичів на вул. Козацькій у той день, коли кагебісти робили там обшук у 1981 р.

Українська мемуарна література, до речі, має подібні приклади. Так, зокрема, колишній співв'язень Бориса Антоненка-Давидовича по сталінських таборах на Далекому Сході Олександр Хахуля зайшов якимось у 1974 р. до Бориса Дмитровича додому на вул. Леніна (тепер – Богдана Хмельницького), а двері йому відчинив міліціонер. В Антоненка-Давидовича в ту хвилину відбувався один із чергових обшуків, що їх чимало пережив він у те десятиліття, коли писав свої спогади й літературні твори. Згодом О. Хахуля докладно розповів про цей обшук. У його книжці, серед іншого, читаємо: «Міліціонери, крім одного, що стояв біля дверей, були зайняті переглядом рукописів письменника. Вони нишпорили скрізь: в шафах, столі, на полицях, в розкиданих на підлозі якихось скриньках і валізах. Вони вибирали все, що здавалось їм крамольним, і складали це “крамольне” в свою валізу, поставлену на середину письмового стола письменника. Ця валіза була вже набита до верху, і міліціонери те й робили, що притискували донизу ворох паперів руками, при цьому деякі листи м'ялись, деякі рвались...

Уже з передпокою я почув, як другий співробітник КГБ сказав Борисові Дмитровичу:

– Ми вас, звичайно, не заарештуємо. Але в нас є інші засоби, рівнозначні арештові...».

І далі: «Коли чекісти впихали його чернетки і відшліфовані розділи, і сирі нотатки до своїх валіз, а, запихаючи, м'яли і рвали, по обличчю Бориса Дмитровича текли сльози. Він був так збентежений, що не знав, куди себе діти. Відразу після цього в нього погіршилося здоров'я, розболілися груди, він став задихатися, кашляти і скоро потрапив до лікарні»⁷⁷.

Чи не нагадує це все ситуацію, що склалася з Я. Дашкевичем уже в незалежній Україні, коли в липні 2005 р., після провокативного обшуку в архіві, міліція вилучила й конфіскувала приватні документи Олени Степанів і Романа Дашкевича, а сам Ярослав Романович потрапив до лікарні? Це сталося, незважаючи на те, що всі ці матеріали перебували на опрацюванні у львівському архіві, згідно з плановою темою, для подальшої їхньої передачі на державне зберігання в окремий архівний фонд⁷⁸.

⁷⁷ Хахуля О. Борис Антоненко-Давидович у пазурях чекістів... – С. 15-16, 209.

⁷⁸ Ці події висвітлено в: Федорук Я. Львівські архіви у вирі новітнього часу // Дзеркало тижня. – Київ, 2005. – 27 серпня / 2 вересня. – № 39 (561).

...Уже згадана Галина Остапчук свідчила авторові сьогodнішньої публікації, що Надія Суровцова називала Ярослава Романовича дуже по-родинному: «Моя дитина». Те саме часто переповідали Іван та Марія Бутичі, які також чули це особисто під час відвідин Умані. Марія Іванівна не забуває при цьому додати, що в уманському будиночку Суровцової на її бюрку можна було побачити дві світлини: з одного боку – Олександра Солженіцина, з протилежного – Олени Степанів.

Усі ці поодинокі факти викладено тут для того, аби читач ще раз глибоко перейнявся думкою про те, як багато ми втрачаємо, відмовляючись фіксувати сучасне нам життя, зокрема все пов'язане з Я. Дашкевичем, у спогадах.

* * *

Мемуаристика є однією з основ літератури в історії будь-якого народу. І обов'язок кожного покоління українців збагачувати її набутки. Укотре замислившись про необхідність збору спогадів про Ярослава Романовича Дашкевича, що мають стати одним зі скарбів нашої духовності й культури, ще раз прочитаємо слова Андрія Гречила, промовлені на меморіальному вечорі у Львові 25 лютого 2011 р.: «Нині ми зібралися тут, щоб поділитися споминами, але я думаю, що цим не обмежиться вшанування пам'яті видатного українського вченого. Нами заплановано видання окремого збірника спогадів про Ярослава Дашкевича, тож, користаючи з нагоди, звертаюся до всіх: хто має бажання, прошу подати свої матеріали до цієї книжки»⁷⁹.

⁷⁹ Лицар Духу... – С. 11.